

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ПОЛЬЩІ XVI-XVIII СТОЛІТЬ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Організована професійна освіта як соціальний інститут, як підсистема суспільства склалася історично. Щодо причин виникнення професійної освіти існують різні точки зору. Одні виходять з визначальної ролі соціально-економічних причин, матеріального виробництва, інші систему освіти виводять з практики священнослужіння, державного управління. З огляду на різні думки можна вважати, що система професійної освіти постала внаслідок зміни організації всієї суспільної життєдіяльності [3, 154].

У середньовіччя освіту в Європі характеризували крайній консерватизм і догматизм, безмежна віра і поклоніння перед церковними авторитетами. Планування, організація, зміст, контроль навчання і виховання централізовано здійснювала церква. Однак приблизно в середині одинадцятого століття в результаті економічного імпульсу у середньовічній Європі почався стрімкий ріст міст, що зумовив, в кінці кінців, формування нової цивілізаційної парадигми. Розквіт міської культури призвів до появи інтелектуала-ремесника як одного з тих майстрів (його ремеслом спочатку було «писати та навчати»), які під впливом розділу праці облаштувалися в містах. Місто уявлялося в образі великої майстерні, в якій навчання «вільним мистецтвам» стало одним з ремесел, а спеціальність магістра перестала відрізнятися від професії столяра або коваля. В XII столітті з'явилась велика кількість таких інтелектуалів-ремесників, здебільшого кліриків, зв'язок яких з Церквою дещо послаб. Це призвело до десакралізації знань: світське знання – «вільні мистецтва» – поступово вилучались з виключного підпорядкування Церкви та набували автономного статусу. В силу комерціалізації середньовічного суспільства міста перетворились в осередки інтелектуальної торгівлі. Змінилась і освітня модель:

значення виховної функції в системі освіти поступово втрачало свої домінуючі позиції у порівнянні із освітньою функцією. Наставника в вірі (praeseptor) замінив магістр (magister, doctor - вчитель, керівник процесу навчання) – інтелектуал, який викладав методи мислення, продавав послуги інтелекту. На відміну від наставника в вірі магістр вже був спеціалістом (specialis - особливий, приватний), тобто знавцем не цілого, а тільки частини – визначеної, вузької сфери. [1, 5]

Важлива віха в розвитку освіти — виникнення в XI-XIV ст. університетів (Болонья, 1088 р., Оксфорд, 1133 р., Кембридж, 1209 р., Саламанка, 1218 р., Падуя, 1222 р., Сієна, 1240 р., Сорбона, 1257 р., Коїмбра, 1290 р., Піза, 1343 р., Прага, 1349 р., Краків, 1364 р., Відень, 1365 р.), що стали центрами інтелектуального життя Європи [2, 1386]. Вони, а також прагматичне спрямовані міські гільдійські і цехові школи забезпечили умови для реформи схоластичної системи освіти. Структурний устрій перших університетів нагадує устрій ремісних цехів: навчальне виробництво регламентувалось статутами, подібними до тих, якими регламентувалось виробництво ремісне (головний керівний орган – загальні збори під керівництвом обраного голови, чітко регламентовані дисципліна, якість викладання, послідовність градацій в середовищі членів цеху). Градації школярів, бакалаврів, магістрів або докторів відповідали цеховим градаціям учнів, підмайстрів та майстрів. Вищий шар всередині навчального цеху складали магістри (доктори) – повноправні члени даного професійного союзу (корпорації), професійний рівень яких визначався прийнятим стандартом. Саме сувора регламентація та стандартизація діяльності університетів забезпечили високий рівень якості та надійності середньовічної науки як способу мислення, що став фундаментом науки сучасно, що в свою чергу стала основою технократичної цивілізації. [1, 6]

В XIV сторіччі в Італії розпочалася епоха Відродження, натомість в Англії епідемія чуми стала причиною вимирання майже половини населення країни. На опустілих теренах стрімко почала розвиватися відгодівля овець, що виявилась напрочуд прибутковою справою. Так звана «пасовиська революція» стала причиною міграції зубожілих селян до міст і цілковитий занепад сільського господарства. Поступово зникали ліси, тому що багато деревини

використовувалось на потреби кораблебудування та виплавляння металу. Армії безробітних чекали на будь-яку роботу на фабриках, а частина ремісників поступово перетворювалась на виробників машин. [6, 34]

У XVI-XVIII століттях в Європі важливу освітню функцію відігравав створений у 1534 році за сприяння Папи Павла III Орден єзуїтів [2, 477]. Мережа представництв Ордену стрімко розросталася як в Європі, так і по всьому світі (Азія, Латинська Америка). Від самого початку свого існування члени Ордену надавали великого значення саме роботі з молоддю, засновуючи нові школи, що на ті часи були освітніми закладами досить високого рівня. Не останню роль відігравали єзуїти і в Польщі. За часів кардинала Станіслава Хозиуша у 1564 році в Браневі була відкрита перша в країні духовна семінарія. Подальше розширення Ордену відбувалося доволі швидко — єзуїти організовували свої школи в усіх центрах політичного та культурного життя країни. Загалом на території Польського Королівства було відкрито понад 60 єзуїтських колегій, центральною з яких була Віленська Академія, що складала основу вищої та середньої освіти в Польщі у XVII-XVIII століттях. До складу Ордену входили видатні польські вчені, які зробили неоціненний внесок у розвиток різних галузей знань: польської літературної мови (Пьотр Скарга, Якуб Вуек), астрономії (Кароль Малаперт, Марцин Почобут), географії (Міхал Бойм), мовознавства (Гжегож Кнапський, Кароль Ширвід), теорії літератури та архітекtonіки (Мацей Сарбієвський, Бартоломей Ванзовський, Станіслав Солський), фізики (Жозеф Рогалінський), математики (Адам Коханський), польської природничої літератури (Габріель Ранчинський) та історіографії (Каспер Несієцький). Проте зрозуміло, що найбільша перевага в єзуїтських школах та колегіях надавалася саме питанням теології та богослужіння.

В епоху великих географічних відкриттів, досягнення галузей природознавства радикально змінили бачення світу. Під їхнім впливом приходить усвідомлення необхідності оновлення цілей і методів освіти. Засновується велика кількість середніх спеціальних навчальних закладів — технічних училищ, промислових, комерційних, військових, навігаційних шкіл. Вища ланка системи освіти розширюється за рахунок природничих і технічних факультетів. На зміну зневажливому ставленню до природничих наук,

характерному для аристократії і духовенства, прийшла орієнтація на засвоєння у системі освіти необхідних для життєвого успіху знань. Однак найпомітнішими були зміни у системі професійної освіти, покликані до життя необхідністю задовольняти нові потреби щодо масової підготовки працівника нового типу — робітника великого машинного промислового виробництва.

Проте, в середині XVII століття Краківський університет фактично погруз у схоластичних науках, і через те шляхетська молодь уникала вступу до цього закладу. Тільки викладання математики утримувалось на належному рівні завдяки кільком видатним професорам. Королівський секретар, архітектор-фортифікатор Кшиштоф Мерошевський запропонував заснувати при Краківському університеті академію точних наук (Akademia Marsowa). Сейми 1676 і 1677 років затвердили створення цієї фундації, але до практичної реалізації ідей справа не дійшла. Тільки у другій половині XVIII століття були відновлені програми математичних наук, до складу яких входили фізика, механіка, оптика, астрономія, гідрографія та географія [7, 43].

Видатний громадський діяч та освітянин Станіслав Конарський в 40-х роках XVIII століття зініціював проведення в Польщі **першої освітньої реформи**, основними напрямками якої були:

- використання польської мови (замість латинської) як мови викладання;
- оновлення навчальних програм;
- введення фізичного та трудового виховання;
- посилене вивчення таких предметів як логіка, риторика, етика, фізика, математика, астрономія, ботаніка, історія (всесвітня та вітчизняна), географія.

Реформи Конарського змусили представників єзуїтського шкільництва внести певні інноваційні зміни в програму та методику викладання: додаткове вивчення окрім латини французької та німецької мов, заміна метода зубріння методом розуміння. Крім того, в деяких єзуїтських колегіях (у Вільно, Варшаві, Познані) впроваджувалися курси наук практичного характеру, створювались фізичні та механічні кабінети. [5, 249]

В рамках реформ у 1740 році у Варшаві був заснований Колегіум Нобіліум (Collegium Nobilium) — освітній заклад із найсучаснішою й найзмістовнішою,

як на той час, навчальною програмою: менше навчального навантаження відводилося на вивчення грецької та латинської мов, натомість, більше уваги приділялося вивченню природничих та математичних наук, «живих» іноземних мов та філософії, а також викладалися деякі відомості з економічної теорії. Це був значний прорив у порівнянні з існуючими на той час у Європі лицарськими та єзуїтськими школами. Завданням цього навчального закладу було виховання нової генерації поляків, які були б готові провадити зміни у державі. Станіслав Конарський підібрав висококваліфіковані викладацькі кадри, впровадив новітні методики навчання, розширив навчальну програму додатковими предметами (історія, право, економічна теорія та точні науки) та дещо обмежив вивчення латинської мови на користь польської. Студентів також навчали ясно, чітко та аргументовано висловлювати свою точку зору, базуючись на засадах стародавньої «цицеронівської» риторики. Навчальна програма у Колегіумі була розрахована на п'ять курсів протягом восьми років (другий, четвертий та п'ятий курси були дворічними). Серед викладачів Колегіуму були такі видатні польські педагоги-науковці, як грамати́ст та теолог Онуфрій Копчинський, письменник та освітянин Міхал Дімітр Краєвський, історик та поет Адам Станіслав Нарушевич, фізик та математик Антоній Вішневський. Тут здобували освіту такі відомі люди, як голова польського сейму Людвік Шимон Гутаковський, літератор та публіцист Тадеуш Мостовський, письменник та військовий діяч Станіслав Мисельський, міністр Ігнасій Потоцький, політик та посол Станіслав Потоцький, поет та перекладач Томаш Венгерський.

В другій половині XVIII століття в оточенні абсолютивних держав шляхетська Річ Посполита користувалася певними свободами. За часів останнього польського «обраного» короля Станіслава Августа Понятовського (роки правління 1764-1795) низка реформ посилила господарський розвиток країни: почали будуватись мануфактури, розвиватись гірництво, удосконалюватись сільське господарство, але, найголовніше, виховувалась генерація нових громадян, які були свідомі щодо своїх цілей та обов'язків. Саме за ініціативи Понятовського в 1765 році у Варшаві була заснована Лицарська Школа (Szkola Rycerska) - перша світська школа, що утримувалась за рахунок держави. Школа була, певною мірою, еквівалентом пруських лицарських шкіл,

що почали діяти за часів Фрідріха II, та французьких державних адміністративних шкіл (Ecole Nationale d'Administration). У школі навчалися, головним чином, представники збіднілої провінційної шляхетської молоді, які готувалися як до військової служби, так і до цивільної та громадської діяльності. До навчальних програм, поряд із суто професійними військовими дисциплінами, були також включені курси з математики, механіки, економіки, історії, географії, правознавства, іноземних мов та будівельної справи. На утримання школи щороку виділялося 600 тисяч злотих (200 тисяч із королівської скарбниці та 400 тисяч із державної), що давало змогу виховувати 200 кадетів щорічно. Початковий курс навчання, що був розроблений за участю англійця Джона Лінда, був розрахований на чотирирічний термін та передбачав надання загальної освіти з посиленням вивченням іноземних мов. Наступні два роки кадети готувалися як до військової служби (окремим предметом викладалася військова інженерія), так і до цивільної діяльності, з посиленням вивченням права та конституції. Крім того у закладі викладалися фехтування, кінна їзда, танці та музика.

Хоча офіційно школа підпорядковувалася безпосередньо польському королю, в різні часи школою керували Філіп Ордутовський, англієць Джон Лінд та німецький професор математики Хайнц Пфлейдерер. Лицарська школа проіснувала до грудня 1794 року, коли була закрита після поразки народного повстання під керівництвом Тадеуша Костюшко.

В другій половині XVIII століття люди стали видобувати багато вугілля для того, щоб приводити до руху парові машини та виплавляти метал. Після «революції пасовиської» настала черга «революції індустріальної». Промисловість сприяла розвитку науки; наука, в свою чергу, визначала темпи розвитку промисловості. З'явився новий спеціальний термін — науковець. Давні вчені вивчали природні явища, в основному, для тамування власної цікавості, тепер наука поступово перетворювалась на професію [7, 44].

Крім того, доступ до широкої освіти став можливим, коли народ почав впливати на уряд. Важливим чинником розширення освіти стало формування зацікавленої соціальної групи, яка претендувала на свою частку в суспільному багатстві. Відбуваються радикальні зміни і в методиці освіти. Це виявилось у

відмові від пануючих століттями схоластичних і утвердженні нових дидактико-виховних методів, вироблених видатними гуманістами-мислителями і педагогами Я.-А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, К. Ушинським та ін. [3, 261].

Згодом традиційна гуманістична освіта та торуюча собі шлях професійна освіта уособили в собі дві антагоністичні концепції освіти. Між прихильниками обох концепцій точилися завзяті суперечки. Представники гуманістичного напрямку закидали своїм опонентам обвинувачення в обмеженому утилітаризмі, що є негідний людини. Прихильники професійної освіти, у свою чергу, визначали гуманістичну освіту як життєво безплідну, доступну виключно привілейованим класам.

Після Першого розподілу Польщі у 1772 році в країні відбулися важливі реформи, зокрема в галузі народної освіти, які, насамперед, були пов'язані із створенням Комісії Національної Освіти (*Komisja Edukacji Narodowej*). Датою створення Комісії вважається 14 жовтня 1773 року, коли спільним рішенням сейму та короля Станіслава Августа Понятовського було ратифіковано заснування центрального освітнього керівного органу на території Польсько-литовського князівства. Зважаючи на її широкі повноваження та автономію, Комісію можна вважати **першим міністерством освіти** не тільки у Польщі, але й в Європі, та важливим досягненням польського просвітництва. Основною причиною створення Комісії була надмірна консервативність єзуїтських шкіл, що згодом відбивалося на якості освіти у порівнянні з іншими Європейськими державами. До того ж, в 1773 році Римський Папа Клемент XIV вирішив взагалі ліквідувати Орден єзуїтів, що могло привести до повного занепаду освіти в Польсько-литовському князівстві, адже Орден опікувався переважною кількістю навчальних закладів по всій країні. Польща потребувала створення дієвого адміністративного органу, який би займався питаннями народної освіти [7, 44].

Найпомітнішою фігурою та головним організатором створення Комісії був католицький священик, політик, освітянин та публіцист Хуго Коллантай. Спочатку до складу комісії входили чотири сенатори та чотири члени сейму, половина з яких представляла східні воєводства князівства (Велике Князівство Литовське). Першим головою Комісії був обраний князь єпископ Міхал Єжи

Понятовський. Хоча іншими членами Комісії були, головним чином, впливові політичні діячі, фактичними її засновниками були видатні письменники та науковці тієї епохи, яких об'єднав королівський секретар П'єр Самуель Дюпон, а саме, Франтішек Белінський, Юліан Урсин Немцевіч, Фелікс Орачевський, Анжей Гавронський, Давид Пілховський, Ієронім Стройновський та Гжегож Пірамович. І хоча спочатку Комісія зіткнулася із могутньою опозицією з боку консервативних сил у сеймі, завдяки підтримці короля і провідної політичної партії («Familia») вона здобула майже повну незалежність.

У 1773 році у підпорядкування Комісії було передано усю власність єзуїтського Ордену, включаючи школи, палаци та селища, що належали церкві, завдяки чому Комісія отримала не тільки необхідну інфраструктуру, а й прибуткові господарства. Трохи згодом Хуго Коллантай запропонував трьохрівневу структуру освіти:

- 1) парафіяльні школи для селян та бюргерів;
- 2) повітові школи, в яких, головним чином, навчалися діти шляхтичів, хоча туди могли бути допущені діти і з нижчих соціальних слоїв;
- 3) вищі навчальні заклади — університети (академії).

Через те, що у Польсько-литовському князівстві навчальний процес відбувався, головним чином, латинською мовою, Комісія зіткнулася з проблемою майже повної відсутності польськомовних книжок та іншої навчальної літератури. З метою подолання цієї проблеми було засновано Товариство елементарних книжок (Towarzystwo Książek Elementarnych). Двадцятьма трьома науковцями — членами Товариства, довелося працювати не тільки над створенням нових польськомовних підручників та навчальних посібників, але й згодом розробляти польський спеціалізований термінологічний вокабулярій. Велика кількість хімічних, фізичних та математичних термінів, що були розроблені у ті часи, використовуються польськими науковцями і зараз. У 1774 році під юрисдикцію Комісії була підпорядкована відома Залузька бібліотека.

Крім того, Комісією була розроблена низка документів, що загалом регулювали навчальний процес. Проте, деякі нові положення вважалися занадто революційними, і через те їх часто не дотримувались (наприклад, положення щодо рівноправ'я чоловічої і жіночої статі у навчальному процесі). Найбільшим

проявом незгоди був той факт, що у 1780 році опозиція у сеймі відмовилась підписувати розроблений Коллантаєм Статут початкової школи.

Починаючи з 1781 року, коли дійшов кінця період формування і усі підстави існування та роботи Комісії були законодавчо затверджені, Комісія Національної Освіти розпочала розробку нової моделі школи. Університетам у Кракові, Варшаві та Вільно було надано право здійснювати кураторство над навчальними закладами нижчих рівнів. До цієї категорії закладів увійшли, окрім інших, і школи, які усе іще залишалися під патронатом католицької церкви. Вчителі, що були колишніми єзуїтськими священиками, поступово замінювались молодими «мирськими» викладачами, випускниками трьох вище згаданих університетів. Завдяки цьому реформуванню протистояння всередині місцевих шкіл було поступово подолане.

Однак після 1789 року прихильники освітніх реформ у сеймі Польсько-литовського князівства почали поступово втрачати свій вплив. Таким же самим чином Комісія поступово втратила багато зі своїх колишніх привілей та повноважень. Підчас Великого сейму реформаторам довелося відмовитися від багатьох своїх ідей заради того, щоб здобути підтримку політичних сил задля прийняття Конституції 3-го Травня. В кінці кінців, після перемоги Конфедерації польсько-литовських шляхти у 1794 році Комісія остаточно втратила контроль над більшістю освітніх закладів князівства і багато її членів були вислані або самі втекли закордон. Така ж доля спіткала і самого Хуго Коллантая, який був вимушений емігрувати до Дрездена. Таким чином Комісія припинила своє існування. [4, 197]

Хоча Комісія Національної Освіти пропрацювала лише трохи більше двадцяти років її значення в історії Польщі важко переоцінити через те, що їй вдалося повністю змінити форму і значною частиною зміст освіти в країні. Деякі вчені вважають, що тільки завдяки зусиллям Комісії Національної Освіти польська мова та культура не зникли підчас трьох розподілів Польщі та подальшої інтенсивної русифікації та германізації країни. Дякуючи чималим зусиллям Хуго Коллантая Комісія Національної Освіти сприяла виходу Краківського університету на шлях оновлення. Кафедри технічних наук, досвід

створення яких був перейнятий у Віденському університеті, посіли належне місце і в структурі Краківського університету.

Маючи взірцем Інститут Наук, що був створений ще у 1711 році при Болонському університеті, Хуго Коллантай ініціював створення при вже існуючих навчальних закладах нових організаційних структур, так званих головних шкіл, які мали приділяти достатньо уваги тематиці технічних, природничих та медичних наук. Так, наприкінці XVIII століття при Краківській академії була створена Головна Коронна Школа (Szkoła Główna Koronna), до складу якої входили астрономічна обсерваторія, медична клініка, перша фізична лабораторія. При університеті у Вільно була створена Головна Литовська Школа (Szkoła Główna Litewska), а згодом при Варшавському університеті Головна Варшавська Школа (Szkoła Główna Warszawska), що мала чотири відділи: права і адміністрації, філологічно-історичний, математично-фізичний та лікарський. Дисципліни у головних школах викладалися польською та литовською (у Вільно) мовами, а навчальні програми були розроблені в дусі філософії просвітництва. Професорами в них працювали випускники провідних Європейських та вітчизняних навчальних закладів. Але будучи тільки-но розпочатою, реформаторська діяльність в галузі освіти зазнала тих самих важких випробувань, які зазнавали польський народ і держава: чергове розділення Польщі та наполеонівські війни. На Віденському конгресі були встановлені нові кордони Європи. З'явилися два нових геополітичних утворення: Царство Польське, що було викроєне з Князівства Варшавського, та «Незалежне і повністю нейтральне вільне місто Краків з передмістями» (так звана Річ Посполита Краківська). За таких умов Краківська академія змогла набути статусу справжнього польського «осередку науки», рівень навчального та наукового престижу якого був помітно вищим у порівнянні з університетами Варшави та Вільно.

Простежуючи динаміку змін у системі професійної освіти Польщі в період XVI-XVIII століть, її залежність від соціально-політичних змін в державі та світі, можна зробити висновок, що найбільш значущим періодом в історії становлення польської професійної освіти була друга половина XVIII століття. Обраний у 1764 році останній польський король Станіслав Август

Понятовський був людиною освіченою, з чітким усвідомленням великого значення науки та освіти, завдяки чому ініціативи Хуго Коллантая щодо розробки нової освітньої системи Польщі знаходили підтримку на державному рівні. Оновлені навчальні програми, що базувалися на ідеях просвітництва, разом із новими польськомовними книжками та підручниками мали вплив на кілька поколінь поляків. І хоча система освіти все ще була далека від досконалої, навчання стало доступнішим для більш широких верств населення країни, включаючи селян. Тисячі вчителів, які були підготовлені у нецерковних вищих навчальних закладах склали кістяк польської науки того часу, а з плеяди випускників новостворених навчальних закладів, вийшли яскраві державні і політичні діячі не тільки Польщі, а й інших країн центральної Європи ХІХ століття. Окрім того, підручники та посібники, що були створені за тих часів, лягли в основу польськомовної наукової термінології в галузях хімії, фізики, логіки, граматики та математики. Їх використовували усі видатні польські науковці і автори ХІХ століття від Адама Міцкевича до Болеслава Пруса, та навчальні заклади від Львівської школи математики до Варшавської історичної школи, а підручник з хімії Йенджея Снядецького використовувався у польських школах до 30-х років ХХ століття.

Література:

1. Григорьева И.Л., Салоников Н.В. Истоки учености. Дети Средневековья // Вестник Новгородского государственного университета. - 2006. - №33 (689) - С. 5-7
2. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987.
3. Теремко С. Соціологія. К.: Лібра, 2001.
4. Maria Pasztor: Hugo Kołłątaj na Sejmie Wielkim w latach 1791-1792, Warszawa, 1991.
5. Teresa Kostkiewicz: Wiek Oświecenia, t. 20. Stanisław Konarski (1700-1773), Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2004.
6. Waclaw Dziewulski: Kartki z historii szkolnictwa technicznego // Pismo pracownikow i studentow Politechniki Gdanskiej. – 1996. - №8. – s. 33-34

7. Waclaw Dziewulski: Kartki z historii szkolnictwa technicznego // Pismo pracowników i studentow Politechniki Gdanskiej. – 1997. - №5. – s. 42-44

Анотація

В статті простежується динаміка розвитку системи професійної освіти Польщі в період XVI-XVIII століть, її залежність від соціально-політичних змін в державі та світі.

Ключові слова: Польща, зародження, розвиток, професійна освіта, наука, суспільно-політичні події, загальноєвропейські тенденції.

Annotation

The article is devoted to the matter of rise and development of Polish vocational educational system within the XVI-XVIII centuries and its dependence on social and political changes both in the country and the world.

Key-words: Poland, rise, development, vocational education, science, social and political events, European tendencies.